

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Moniki Romaniec

Struktura fonemowa słów w percepcji osób z uszkodzeniami słuchu a ich sprawność artykulacyjna

przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Kazimierzy Krakowiak

Tematyka rozprawy Moniki Romaniec, *Struktura fonemowa słów w percepcji osób z uszkodzeniami słuchu a ich sprawność artykulacyjna* usytuowana jest na pograniczu pedagogiki specjalnej i logopedii z ukierunkowaniem na dzieci niesłyszące i słabosłyszące. Zaprezentowane w dysertacji szerokie ujęcie surdopedagogiki i surdologopedii umożliwiło Autorce przyjęcie za przedmiot i podmiot badań cały proces komunikacji językowej, indywidualnie zróżnicowany – ze szczególnym zwróceniem uwagi na kategoryjną percepcję dźwięków mowy, sprawność artykulacyjną oraz sposób komunikacji – osób z uszkodzonym narządem słuchu w holistycznym ujęciu bio-psycho-społecznym.

Rozprawa składa się ze wstępu oraz 5 numerowanych rozdziałów w tym: rozdział 1. i 2. stanowią część teoretyczną rozprawy (s.13-63), rozdział 3. zawiera prezentację podstaw metodologicznych badań własnych Autorki (s.64-85), natomiast wyniki badań ich analizy i wnioski zamieszczono w kolejnych dwóch rozdziałach 4. oraz 5. (170-259), pracę zamyka krótkie zakończenie (s.260). Bibliografia obejmuje 163 publikacje w tym 4 z obszaru netografii (s.261-272), w załącznikach zamieszczono opis 2 narzędzi wykorzystanych w badaniach własnych Autorki (s. 276-286).

Tytuł pracy *Struktura fonemowa słów w percepcji osób z uszkodzeniami słuchu a ich sprawność artykulacyjna* jest poprawnie sformułowany i dobrze określa obszar badanych problemów. Spis treści ukazuje logikę i spójność metodologiczną rozprawy. Autorka osadziła własne analizy w tradycji badań jakościowych w których obok badań biograficznych, fenomenologicznych, etnograficznych i teorii ugruntowanej poczesne miejsce zajmuje, wybrane przez doktorantkę, studium przypadku (*case study*). Część empiryczna rozprawy oparta została głównie o metodę wielokrotnego studium przypadku (*multiple case study*), co

zdeteminowało jej konstrukcję, bowiem opis 30 badanych przypadków zajmuje w 260 stronicowej rozprawie 129 stron. Do tego wątku wrócę jeszcze w dalszej części recenzji. W tym miejscu zaznaczę jedynie, że Autorka wykazała się ogromną pracowitością, rzetelnością oraz umiejętnością wnikliwego prowadzenia analiz w domenie badań jakościowych. Należy ponadto podkreślić, że rozprawa została napisana poprawną polszczyzną, a także uważnie sprawdzona pod względem edytorskim, co również zasługuje na pozytywne zaznaczenie.

Przejdę teraz do omówienia:

- 1) struktury rozprawy oraz uzasadnienia poruszanego w niej tematu;
- 2) rozdziałów stanowiących część teoretyczną rozprawy;
- 3) metodologicznych podstaw badań;
- 4) prezentacji wyników badań własnych Autorki oraz
- 5) końcowych wniosków i wskazań dla praktyki.

Zacznę od punktu pierwszego uwag dotyczących **uzasadnienia trafności podjętego problemu badań i struktury rozprawy.**

Dzieci, które doświadczają ograniczenia lub utraty zdolności słyszenia dźwięków, w tym dźwięków mowy, tworzą populację o bardzo dużym stopniu zróżnicowania. Owo zróżnicowanie generuje nowe sytuacje i wymagania, którym muszą sprostać surdopedagodowie w zakresie nie tylko organizacji kształcenia i wychowania, ale przede wszystkim doboru metod, form, środków oraz strategii działań wspierających, dostosowanych do potrzeb konkretnego dziecka z uszkodzonym narządem słuchu. Dla skuteczności realizacji celów pedagogicznych niezbędne jest interdyscyplinarne podejście w którym rozpatrywane są kwestie słuchu, mowy i komunikacji językowej dziecka oraz występujące w tych obszarach zaburzenia, które wchodzą w zakres tzw. audiofonologii pedagogicznej. Funkcjonalna sprawność słuchowo-językowa osoby z uszkodzonym narządem słuchu wiąże się z różnym stopniem nasilenia utrudnień, ograniczeń percepcji słuchowej dźwięków mowy w którym kluczowe znaczenie ma dostęp do percepcji fonemowej- kategoryalnej na etapie przetwarzania, rozpoznawania prawidłowego brzmienia wyrazu lub całej wypowiedzi. Występujące problemy w dostępie do znaków języka fonicznego skutkują obniżeniem kompetencji w zakresie ekspresji oraz rozumienia znaczenia, sensu oraz intencji przekazu fonicznego kierowanego do osoby z wadą słuchu. Okazuje się bowiem, że słyszenie dźwięków stanowi istotne, być może dominujące, ale z pewnością nie jedyne ogniwo procesu nabywania języka. Autorka rozprawy prowadzi swoje analizy nawiązując do naukowego dyskursu nad mózgową organizacją mowy, odwołuje się do poglądów Kazimiery Krakowiak, która zwraca uwagę na występowanie u osób

z uszkodzeniami słuchu niedostatków w obszarze fonemizacji mózgu i ujawniania się bariery fonologicznej w postaci afonemii lub dysfonemii, będących newralgicznymi składnikami tworzenia się bariery językowej. Argumenty Autorki rozprawy uzasadniają potrzebę badań odnoszących się do specyfiki procesu nabywania umiejętności fonologicznych przez osoby z uszkodzonym słuchem i poszukiwanie związku z ich sprawnością percepcyjną i artykulacyjną oraz zachowaniami komunikacyjnymi uznają za rzeczowe i przekonujące.

Jeśli chodzi o przyjętą przez doktorantkę strukturę rozprawy jest poprawna i nie budzi większych zastrzeżeń. Chociaż można by uznać, że nie zostały zachowane harmonijne proporcje poszczególnych rozdziałów składających się na prezentację i analizę wyników badań. Wspominałam już o tym wcześniej – za dyskusyjne uznaję bowiem usytuowanie wnikliwego opisu poszczególnych przypadków 30 osób z wadą słuchu „w środku” pracy, a nie w załącznikach. Zaburzyło to – moim zdaniem – ciągłość prezentacji podstaw teoretycznych rozprawy, założeń badawczych i analizy wyników oraz wysuwanych wniosków.

Ramy teoretyczne rozprawy wyznaczone są przez związek postawionego przez Autorkę głównego problemu badawczego ze stanem wiedzy odnoszącym się do problemów opanowania i posługiwania się językiem przez osoby z uszkodzonym narządem słuchu i znaczenia, jakie odgrywa w tym procesie przyswojenie struktury fonologicznej języka i wykształcenie się sprawności artykulacyjnej w jego realizacji. Część teoretyczna dysertacji składa się z dwóch dopełniających się rozdziałów, pierwszy odnosi się do podstawowych kwestii związanych z procesem nabywania struktury fonologicznej i kształtowania się sprawności artykulacyjnej w rozwoju języka i mowy dziecka – rozważania dotyczą tzw. normy rozwojowej. Autorka szczególną uwagę kieruje na prymarne jednostki w procesie nabywania języka, znaczenie rozwoju funkcji słuchowych i sprawności percepcyjnych w okresie ontogenezy w odniesieniu do formowania się podsystemu fonologicznego języka. Ponieważ rozważania odnoszą się do kwestii ogólnych związanych z konstytutywnymi elementami w procesie nabywania i realizacji języka polskiego, doktorantka korzysta głównie z polskiej literatury z obszaru językoznawstwa, lingwistyki, logopedii nie pomija jednak literatury obcojęzycznej (około 10 pozycji) omawiając m.in zagadnienia dotyczące rozwoju i zaburzeń języka u dzieci, kwestii krytycznego/wrażliwego okresu w przyswajaniu systemu fonologicznego języka, psychologicznych aspektów percepcji mowy. Rozdział drugi (części teoretycznej) poświęcony jest omówieniu utrudnień, ograniczeń występujących w procesie nabywania języka przez osoby z uszkodzonym narządem słuchu, w tym uwaga skoncentrowana jest szczególnie na występowanie bariery fonologicznej. Kompetentnie w sposób

uporządkowany i klarowny Autorka prezentuje stan wiedzy na temat trudności doświadczanych przez osoby z różnym stopniem uszkodzenia słuchu w rozwoju funkcji słuchowych, przyswajaniu podsystemu fonologicznego języka – postrzegania fonemowego i związanej z tym artykulacji poszczególnych dźwięków mowy oraz ciągu fonicznego. Pewien niedosyt pozostawia rozdział 2.3. „Możliwości słuchowe osób korzystających z protez słuchowych” w którym brak informacji o wartościach wykorzystania bilateralnej implantacji w poszerzaniu możliwości słuchowego odbioru mowy przez osoby z wadą słuchu. Z kolei w rozdziale 2.4. „Wybrane metody kształtowania percepcji słuchowej dzieci z uszkodzonym słuchem”, zasygnalizowano jedynie problematykę kształtowania percepcji słuchowej dzieci z wadą słuchu oraz wykorzystanie metod słuchowo-wzrokowego, oraz wzrokowo-słuchowego rozwijania ich komunikacji językowej. Autorka rozprawy w podrozdziale 2.4.1. „Audytywno-werbalne metody wychowania słuchowego” odwołuje się do poglądów i podejścia do rehabilitacji słuchu i mowy dzieci z uszkodzonym narządem słuchu z wykorzystaniem metody audytywno-werbalnej czołowych jej przedstawicieli, niestety czyni to jedynie zdawkowo, nie korzystając z oryginalnych dostępnych publikacji tych autorów. Na zakończenie tej części recenzji pragnę zaznaczyć, iż liczba poszczególnych jednostek podziału części teoretycznej rozprawy: rozdziały i podrozdziały, jak i ich zhierarchizowanie zapewnia przejrzystość prezentacji mniej lub bardziej wyczerpujących, ale kompetentnie zaprezentowanych wywodów stanowiących podstawę teoretyczną badań własnych Autorki.

Przejdę teraz do **strony metodologicznej rozprawy**, tzn. do celów, problemów badawczych oraz metod, technik i narzędzi służących do gromadzenia i opracowywania materiałów badawczych, organizacji badań oraz charakterystyki osób badanych. Ich szczegółowa prezentacja znajdująca się w rozdziale 3. „Metodologia badań własnych” nie budzi zasadniczych zastrzeżeń, choć mam kilka uwag, które przedstawię w dalszej części recenzji.

Cele, przedmiot badań sformułowane są precyzyjnie i jednoznacznie oraz konsekwentnie stosowane w tym brzmieniu w całości rozprawy. Na podstawie przedmiotu badań Autorka podjęła próbę ustalenia: „Jakie są relacje między strukturą podsystemu fonologicznego u osób z uszkodzeniami słuchu a ich sprawnością percepcyjną i artykulacyjną oraz zachowaniami komunikacyjnymi?” Główny problem badań sformułowany prawidłowo, dookreślony został przez pięć problemów szczegółowych. Gdy o nie chodzi, mam dyskusyjną uwagę – w 2.; 3.; 5. , w których Autorka pyta o określone związki np. „2. Jaki jest związek między sprawnością artykulacyjną a strukturą zasobu fonemów u poszczególnych osób” zakłada, że w przypadku

badanych osób z uszkodzonym narządem słuchu, ten związek istnieje. Moim zdaniem, należało najpierw zapytać, czy ten związek zachodzi, a potem jaki jest jego charakter. Można też było postawić hipotezę zakładającą istnienie związku pomiędzy badanymi zmiennymi w przypadku osób z wadą słuchu i w wyniku badań potwierdzić jej trafność lub ją odrzucić.

Za wiodącą metodę badawczą Autorka przyjęła studium przypadku (*case study*), a dokładnie wielokrotnego studium przypadku (*multiple case study*) ponieważ badanie przeprowadza na większej liczbie jednostek badawczych (przypadków). Uznaję ten wybór za właściwy, racjonalny i adekwatny do sformułowanych problemów badawczych. Nie znajduję jednak w pracy argumentów wyjaśniających i potwierdzających trafność zastosowania tej metody. Brak mi interpretacji specyfiki wykorzystania *multiple case study*, jako metody przygotowania, prowadzenia i analizy wyników badań empirycznych w kontekście badań własnych Autorki.

Przy zastosowaniu metody *multiple case study* w badaniach mających poszerzyć wiedzę teoretyczną wykorzystuje się zarówno podejście indukcyjne, jak i dedukcyjne. Jasne określenie strategii wywiera decydujący wpływ na dobór hipotez i pytań badawczych oraz na sposoby zbierania i analizy danych. Autorka trafnie – moim zdaniem – wybrała strategię indukcyjną (choć jasno tego nie precyzuje), nie formułuje hipotez badawczych, a za punkt docelowy przyjmuje wygenerowanie określonych propozycji teoretycznych w efekcie dokładnej, sekwencyjnej oceny postawionego problemu badawczego na podstawie materiału empirycznego z kolejnych przypadków. Charakterystyczne jest tutaj to, że problem badawczy określany jest w minimalnym stopniu w oparciu o istniejącą teorię odnoszącą się do specyfiki procesu nabywania umiejętności fonologicznych przez osoby z uszkodzeniami słuchu, a w większym stopniu opiera się na intuicji badacza. Może to być szczególnie użyteczne, gdy nie istnieją dobrze rozwinięte podstawy teoretyczne badanych zagadnień, lub gdy w danej dziedzinie istnieje potrzeba opracowania innowacyjnych rozwiązań teoretycznych, co ma miejsce w przypadku recenzowanej rozprawy. Dość istotna jest w tej sytuacji liczba jednostek (przypadków), które należy uwzględnić w badaniu. Autorka rozprawy analizuje aż 30 przypadków, zasługuje to na pozytywne podkreślenie, bowiem jest to niezwykle czasochłonne i wymagające od badacza należytej staranności we wszystkich etapach realizacji procedury studium przypadku, rozpoczynając od projektowania badania, poprzez zbieranie danych, a na ostatecznej analizie wyników kończąc. Zasadnicze znaczenie ma jednak to, iż dzięki dużej liczbie badanych przypadków udało się Autorce – moim zdaniem – osiągnąć stan „teoretycznego nasycenia” (*theoretical saturation*). Dzięki temu mogła przeprowadzić pogłębioną analizę i odpowiedzieć na konstytutywny problem badawczy. Metodę

wielokrotnego studium przypadku charakteryzuje celowy dobór badanych informacje na ten temat znajdują się w rozdz. 3.6. „Charakterystyka badanych osób”, gdzie Autorka precyzyjnie określa kryteria, jakimi kierowała się dobierając konkretne osoby (przypadki) do badań w trzech grupach wiekowych: do 6 lat; od 7 do 14 lat i powyżej 18 lat.

Kolejna kwestia na którą pragnę zwrócić uwagę w przypadku stosowania studium przypadku, to wybór technik podnoszenia wiarygodności wyników badań. Chodzi o skuteczne zabezpieczenie się w badaniach jakościowych przed zarzutem subiektywności i - co za tym idzie - niskiej wiarygodności badań. Wiarygodność pomiaru tworzą trafność i rzetelność. Autorka, moim zdaniem, spełniła te warunki w badaniach metodą *multiple case study* poprzez stworzenie i udostępnienie kompletnej bazy danych z materiałami z badań dotyczącymi każdego przypadku wykorzystując metody: wywiad, analizę dokumentów oraz obserwację skategoryzowaną i stosując narzędzia dzięki którym możliwe stało się w miarę obiektywne zebranie danych: Karta Oceny Zachowań Komunikacyjnych Dziecka z Uszkodzonym Słuchem (K. Krakowiak, M. Panasiuk); Kwestionariusz Wielozmysłowej Percepcji i Realizacji Głosek dla Osób z Uszkodzonym Narządem Słuchu (zespół pod kierunkiem K.Krakowiak); Kwestionariusz obrazkowy do badania wymowy (M. Krawiec).

Prezentacja i omówienie **wyników badań**, zamieszczone w rozdziale 5. „Zachowania komunikacyjne a sprawność percepcji i artykulacji u osób z uszkodzeniami słuchu (analiza wyników badań)”, jest starannie i przejrzysto uporządkowana, co znacznie ułatwia dostrzeżenie istotnych faktów z punktu widzenia postawionego problemu głównego badań i pytań szczegółowych. Precyzyjnie i w sposób przemyślany budowana przez Autorkę konstrukcja ukazywania i analizowania krok po kroku pozyskanych wyników, wcześniej szczegółowo zaprezentowanych w 30 indywidualnych przypadkach, teraz z nich absorbowanych i zgrupowanych zgodnie z głównymi obszarami problemów badawczych pokazuje narastanie wiedzy badacza prowadzącej do odkrycia istoty współzależności między sprawnością percepcji fonemowej a artykulacją głosek przy różnych poziomach bariery fonologicznej spowodowanej przez uszkodzenie słuchu. W badaniach jakościowych prowadzonych przez Autorkę chodziło o zdobycie "nowych" informacji, aby lepiej zrozumieć analizowany aspekt. Wyniki badań przedstawiono w 16 tabelach, po czym pozyskane dane zostały wnikliwie omówione i zinterpretowane w trzech grupach wiekowych badanych. W celu stwierdzenia obecności lub braku związku współzależności Autorka skonstruowała 4 tablice korelacyjne i wnikliwie je omówiła. Wnioski z analizy porównawczej relacji struktury podsystemu fonologicznego poszczególnych badanych osób z uszkodzonym narządem słuchu a ich sprawnością percepcyjną i artykulacyjną oparte o dowody empiryczne

badania własnych doktorantka zreasumowała w ośmiu trafnie sformułowanych wnioskach. W podsumowaniu wyników wyczerpująco odpowiedziała na główne pytanie badawcze, posiłkując się argumentami stanowiącymi odpowiedź na 5 szczegółowych pytań badawczych. Szczególną uwagę chcę zwrócić na rozdział 5.6. „Logopedyczne i pedagogiczne wykorzystanie wniosków z przeprowadzonych badań”, w którym doktorantka przedstawia wstępny autorski model programowania wychowania językowego osób z uszkodzonym narządem słuchu eksponując wczesną diagnozę funkcjonalnego słyszenia. Ogólnie mogę powiedzieć, że Autorka rozprawy wykazała dojrzałość badawczą oraz godną uwagi umiejętność dowodzenia eksponowanych tez. Dlatego też aprobuje wnioski końcowe zawarte w pracy oraz związane z nimi wskazania dla praktyki oraz wytyczone kierunki dalszych badań.

Konkludując z przyjemnością wyrażam opinię, że recenzowana rozprawa stanowi ważne i aktualne opracowanie zawierające istotne walory poznawcze z zakresu surdopedagogiki i surdologopedii. Wyprowadzone wnioski wynikają z przeprowadzonych analiz literatury, ale przede wszystkim z badań własnych Autorki i są skorelowane z postawionymi celami pracy. Doktorantka, posiłkując się wynikami przeprowadzonych badań, prezentuje własne opinie potwierdzając, że posiada pogłębioną wiedzę teoretyczną i praktyczną w dziedzinie językoznawstwa, logopedii, pedagogiki specjalnej w tym rehabilitacji słuchu i mowy osób z uszkodzonym narządem słuchu oraz umiejętność prowadzenia dociekań naukowych. Lektura przedłożonej dysertacji skłania do nowych przemyśleń odnośnie procesu ufonemowania umysłu osób z uszkodzonym narządem słuchu. Uważam rozprawę Moniki Romaniec, *Struktura fonemowa słów w percepcji osób z uszkodzeniami słuchu a ich sprawność artykulacyjna* za dzieło rzetelne, podejmujące temat ważny tak z teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia. Jeśli się ponadto zważy, że język rozprawy jest jasny i wyraźny, co stanowi – jak wiadomo – jeden z warunków intersubiektywnej komunikowalności i sprawdzalności badań, to z całym przekonaniem mogę sformułować wniosek końcowy popierający przyjęcie recenzowanej dysertacji i dopuszczenie mgr Moniki Romaniec do dalszych etapów przewodu doktorskiego w oparciu o art.16 i 17 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami).

M. Vujnčić